

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського про рушійні фактори розвитку особистості школяра

Проаналізовано погляди на чинники розвитку особистості учня в дослідженнях учених-педагогів різних часів. Розкрито сучасний стан вивчення рушійних факторів розвитку особистості школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: розвиток особистості; вищі психічні процеси; активне та інтерактивне навчання; дослідницько-пошуковий метод навчання.

Lukianchuk, H. Ya. Sukhomlynskyi's Pedagogical Heritage About Drivers of the Student's Personality Development.

Views on the student's personality development in pedagogical researches of scientists and teachers in different times are analyzed. The present state of the study of drivers of the student's personality development in Sukhomlynskyi's pedagogical heritage is revealed.

Key words: personality development; higher mental processes; active and interactive learning; research method of training.

Постановка проблеми. Сучасна школа в Україні покликана розвивати учня на основі його можливостей, формувати критичне мислення, актуалізувати загальнолюдські цінності та життєві компетентності. Йде активний пошук шляхів реалізації цих завдань через впровадження ефективних технологій, продуктивних методів, що адаптовані до потреб особистості, та на цій основі – пошуку засобів самореалізації. Неоціненний вклад у розвиток вітчизняної педагогіки в цьому напрямі зробив В. О. Сухомлинський. У його творах і нині знаходять відповіді на ці складні питання.

Аналіз останніх досліджень. Психологами та педагогами-дослідниками багатьох століть вивчалися чинники успішного розвитку особистості. Теорії розвитку особистості беруть початок у роботах Й. Г. Песталоцці, А. Дістервега, К. Д. Ушинського, інших педагогів, учених-дослідників. «Поганий учитель подає готову істину, хороший – вчить її знаходити», – цей вислів А. Дістервега і в нинішній оновленій школі є актуальним і показує шлях розкриття потенціалу учня.

Тривалий час велася дискусія про те, що є рушійними факторами розвитку особистості, що є спонукальними факторами вдосконалення людини протягом усього життя. Л. С. Виготський дав наукове підґрунтя цим теоріям. Подальший розвиток вони отримали в роботах Л. В. Занкова, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, Н. А. Менчинської. В їх концепціях навчання і розвиток постають як система діалектично взаємопов'язаних сторін, що спираються на внутрішні вищі психічні процеси особистості.

У 30-х рр. XX ст. видатним психологом Л. С. Виготським висунуто ідею про можливість побудови системи навчання, що не просто спиралася б на випадкові інтелектуальні здібності дитини, а формувала б їх: «Навчання повинне тягти за собою

розвиток». Наукові дослідження рушійних сил розвитку особистості почалися в 60-х рр. минулого століття у рамках вітчизняної психологічної школи. Вони велися в Харківському університеті, Харківському педінституті, в Інституті загальної й педагогічної психології АПН СРСР під керівництвом В. В. Давидова й Д. Б. Ельконіна.

Значний внесок у вітчизняну науку з питання дослідження рушійних сил особистості зробили О. К. Дусавицький, В. В. Рєпкін, О. М. Леонтьєв, П. Я. Гальперін, Н. Ф. Тализіна. Вагомий вклад у теорію особистісного розвитку дитини на основі проблемного активного навчання зробив С. Д. Максименко.

Всеукраїнська науково-методична інтернет-конференція «Ідеї Василя Сухомлинського про психологічне забезпечення навчально-виховного процесу та сучасна освіта» відбувалася 18–28 вересня 2017 року на базі комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського». На ній порушено важливі проблеми використання вчення великого педагога в сучасному закладі освіти. Учасники зазначили особливу актуальність ідей «новатора з Павлиша» в сьогоденні, необхідність керуватися його гуманістичними принципами в побудові нового образу української освіти. Це: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей).

Метою статті є розкрити сутність рушійних сил і факторів розвитку особистості учня в педагогічних творах В. О. Сухомлинського та їх актуальність у сучасній українській школі.

Виклад основного матеріалу. Беремо до уваги ті чинники, які переважна більшість учених виділяє як рушії особистісного прогресу, котрі підлягають усвідомленню й аналізу. Мова йде про рівень сформованості вищих психічних процесів протягом сенситивного періоду та всього життя: сприйняття, відчуття, пам'ять, уява, мислення та мовлення. Саме за рівнем їх розвитку на сьогодні прийнято робити висновки про рівень сформованості особистості як такої.

Вітчизняна школа нині працює над створенням умов для інтенсивного розвитку учня. Ці напрями освітньої діяльності представлено в Концепції «Нова українська школа», новому Законі України «Про освіту», Стандарті початкової школи, що нині апробуються. Зміст сучасних ідей модернізації освіти перегукується з багатьма думками та ідеями В. О. Сухомлинського. Його педагогічне надбання має світове значення, використовується багатьма зарубіжними освітніми системами, стало ідеологічним підґрунтям в освіті багатьох країн світу.

Розмірковуючи над шляхами удосконалення навчально-виховного процесу, Василь Сухомлинський у листі до одного з болгарських учителів зауважує: «...шкільне навчання має один дуже серйозний недолік, а саме: з тієї хвилини, як дитина сіла за парту, ми класними стінами, дошкою, книгою, зошитом відгороджуємо її від того середовища, в якому відкрилось її перше джерело живої думки і живого слова, – від природи, від лісу і саду, від тихої діброви і зеленого луку, від синього неба і вогняної квітки соняшника, від дзвінкого дзвіночка жайворонка і дзюрчання перших весняних струмочків...». Тут актуалізовано природну потребу дитини у єднанні з природою, формування особистої відповідальності за неї, що в майбутньому має поширитися і розвинутися як почуття патріотизму та відповідальності за долю країни й планети в цілому.

В. О. Сухомлинський з колегами-однодумцями, зокрема, учителями початкових класів, розробив цікаву й оригінальну систему подорожей до джерел думки і рідного слова. Ці незвичайні заняття серед природи називали «уроками мислення». Вони були не відхиленням від уроку чи «втечею» від книг, підручників. Навпаки, уроки серед природи збагачували, поглиблювали знання учнів, розширяли їхній кругозір, уявлення про навколишній світ. Цінність уроків на лоні природи, за Василем Сухомлинським, полягає ще й у тому, що під час їх проведення мимовільно вступають у дію такі емоційно-естетичні стимули розумової праці, емоційного інтелекту як подив, захоплення. Вони (стимули) породжують цікавість і бажання знати, відшліфовуючи один з найважливіших інструментів мислення – рідне слово. В. О. Сухомлинський радить вдумливо і багато працювати над тим, аби слово жило в дитячій творчості, у спілкуванні, бо вважав це однією з умов загальної і педагогічної культури шкільного життя. Уроки мислення серед природи були насамперед уроками розвитку дитячого мислення і мовлення.

Уроки мислення серед природи педагоги називають школою думки, без якої не можливо уявити

ефективну розумову працю школярів: від позитивного *сприйняття* краси, любові й бережливого ставлення до всього живого у природі – до любові до кожної людини, до своєї Батьківщини і планети в цілому. Сприйняття формує *відчуття* своєї відповідальності за навколишній світ, гордості за свій народ, державу, сім'ю. Від краси природи – до краси людської душі: це головна ідея, що закладена і реалізується під час уроків мислення серед природи.

За експертними прогнозами, у 2020 році найбільш затребуваними на ринку праці будуть уміння навчатися протягом життя, критично мислити, ставити цілі й досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі. Поки що українська школа не готує до цього. Пересічний школяр отримує в школі суму знань. Учні спроможні лише відтворювати їх, проте часто не одержують уміння застосовувати їх для вирішення життєвих проблем.

Традиційна українська школа, на жаль, не мотивує дітей до навчання. Матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом. Учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби. Авторитарний стиль ведення уроків не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу дитини. Навпаки, формує відчуття меншовартості, залежності від когось важливішого, бо будується на принципі єдиноначальності й покори. Педагогів деморалізує низький соціальний статус та рівень оплати праці. Учитель не має справжньої мотивації до особистісного та професійного зростання.

Через хронічне недофінансування освітнього сектору сьогодні не всі громадяни України мають рівний доступ до якісної освіти, гарантований державою. Школа відтворює бідність: діти з незаможних родин мають гірші шанси отримати гарну освіту і піднятися соціальною драбиною. На цьому фоні часто проглядаються корупційні прояви. Потрібна докорінна реформа, яка зупинить негативні тенденції, перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України.

В Україні, як і в усьому світі, набирає ваги «покоління Y», або «діти тисячоліття», які народилися між 1990 і 2000 роками. Їхні погляди, спосіб життя кардинально відрізняються від старших поколінь. Досить поглянути на організацію офісів провідних технологічних корпорацій, щоб зрозуміти, на що орієнтується креативний клас, який визначає обличчя сучасної економіки. Життя для них – це гармонія між зароблянням коштів, пізнанням нового, самовдосконаленням, грою та розвагою.

Сьогоднішнім першокласникам «покоління Z» маємо запропонувати школу, яка буде для них сучасною, відкритою, розвивальною, що сприятиме вільному розвитку прогресивної думки, спрямованої на продуктивний розвиток особистості у вільному й успішному суспільстві.

Сучасний рівень інформаційних технологій становить серйозну конкуренцію традиційним методам навчання. Тому необхідно знайти шляхи, що забезпечили б активність учня та взаємодію

в учнівській групі у ході навчального процесу. Наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху Нової школи. Запровадження ІКТ в освітній галузі має перейти від одноразових проєктів у системний процес, який охоплює всі види діяльності.

Провідним методологічним засобом в організації навчання має стати педагогіка партнерства. «Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло», – писав Василь Сухомлинський. В основі педагогіки партнерства – *спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками*. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньої траєкторії дитини. Діалог і багатостороння комунікація між учнями, учителями та батьками змінить односторонню авторитарну комунікацію «вчитель – учень».

Формуючи ключові компетентності, серед яких: спілкування державною (і рідною, у разі відмінності) мовою; спілкування іноземними мовами; математична грамотність; компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння навчатися все життя; соціальні та громадянські компетентності; підприємливість; загальнокультурна грамотність; екологічна грамотність і здоровий спосіб життя формуватиме нового вмотивованого вчителя та учня.

Слідуючи ідеям В. О. Сухомлинського, у школі має панувати принцип дітиноцентризму. Освітній процес здійснюватиметься на засадах особистісно орієнтованої моделі навчання, виховання, розвитку. Василь Олександрович у праці «Сто порад учителям» писав: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоцінним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її громадянське й інтелектуальне обличчя». Учень буде успішним, бачачи образ успішного вчителя – вільну особистість, самодостатню, вмотивовану увагою держави та повагою в суспільстві.

Видатний гуманіст спонукав і підтримував прагнення освітян підвищувати свій професіоналізм. Він писав, що школа може дати учням міцні й глибокі знання лише якщо вчитель безперервно вдосконалює свою майстерність.

Павлівський новатор говорив: школа має бути не коморою знань, а середовищем думки. Тоді предмет, що його викладає вчитель, стає не кінцевою

метою його діяльності, а засобом розвитку дитини. У педагогічних дослідженнях В. О. Сухомлинського велика увагу приділена активному навчанню на засадах конструктивного діалогу «учитель–учень», «учень–учень». Сьогодні ми називаємо це «інтерактивним навчанням». У праці «Книга природи» він порівнював душу дитини з ніжною трояндою, що не може квітнути без сонця і бажання вчитися в емоційному забарвленні думки. Діалог у навчанні розвиває комунікативні навички, допомагає встановленню емоційних контактів, забезпечує розв'язання виховних завдань у навчанні молодших школярів. Інтерактивні методи дають змогу створювати навчальне середовище, в якому теорія і практика засвоюються одночасно.

У «Ста порадах учителям» Сухомлинський писав про те, що дитина не тільки пізнає світ навколо себе, але ще і пізнає самого себе. При чому це знання приходить не тільки розумом, а й серцем. По-справжньому любить свій предмет лише той педагог, який на уроці викладає соту частку того, що знає. Решта ж навчальної інформації має бути здобута учнями через активізований інтерес та дослідно-пошукові методи навчання. Тим глибше та цінніше знання, чим більше власних зусиль докладав учень для його здобуття й осмислення. Чим багатше знання педагога, тим яскравіше розкривається його особисте ставлення до знань, науки, книги, розумової праці, інтелектуального життя.

Висновки. Є старе китайське прислів'я: «Чую і забуваю, бачу і пам'ятаю, роблю і розумію». Щоб дитина зрозуміла і засвоїла нове знання, знайшла йому застосування в житті, вона має навчитися самостійно опановувати основи наук під керівництвом і завдяки спрямуванню її вчителем. Почуте сприймається як механічна інформація, яка не пройшла перевірки в дії. Зорове сприйняття підсилює засвоєння й усвідомлення почутого. Коли ж знання здобувається через власне дослідження (активну дію), тоді це знання є фундаментальним, міцним, підкріпленим власним пізнавальним досвідом. Функція вчителя в такій моделі навчання – спонукальна, спрямувальна, підтримувальна та мотивуюча. Основна вчительська роль тут – організаційна. Діючи на партнерських засадах, учитель організовує самостійну дослідницько-пошукову навчально-пізнавальну діяльність учнів, на чому часто наголошував великий український педагог В. О. Сухомлинський.

Завдяки такій організації освітнього процесу, де і вчитель, і учень – активні учасники суб'єкт-суб'єктної продуктивної взаємодії, активно формуються рушійні сили розвитку особистості, якими є пам'ять, уява, мислення, мовлення, сприйняття і відчуття. Саме вищі психічні процеси – це фактори формування оптимістичної гіпотези розвитку особистості сучасного школяра.

Література

1. Іванішена С. Форми та методи інтерактивного навчання. *Початкова шк.* 2006. № 3. С. 9–11.
2. Подольська О. М. Інтерактивні методи навчання. *Управління школою*. 2008. № 19–20. С. 87–90.
3. Сухомлинський В. О. Вибр. твори: в 5 т. Т. 3. Київ: Рад. шк., 1997. 670 с.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Київ: Рад. шк., 1988. 310 с.